

آسیب‌شناسی زیارت

حافظ نجفی*

چکیده

زیارت از مستحبات دینی است و در صورتی که با شرایط مقرر انجام شود، می‌تواند آثار مطلوبی در پی داشته باشد و زمینه‌ساز فضیلت و معنویت گردد. آسیب‌های زیارت، آن دسته از باورها، گرایش‌ها و رفتارهاست که اگر از آنها، در تدارک مقدمات سفر و انجام زیارت و پس از آن، پیشگیری نشود، این عمل مستحبی را بی‌نتیجه یا کم‌اثر خواهد کرد. در این مقاله ضمن اشاره به اهم آسیب‌ها، راه مقابله با آنها نیز ارائه شده است.

واژگان کلیدی: آسیب‌شناسی، زیارت، معصومین.

*. عضو گروه اخلاق و اسرار پژوهشکده حج و زیارت و و دانش‌آموخته سطح چهار حوزه علمیه قم.

مقدمه

آسیب‌شناسی در عرصه‌های مختلف، از جمله مسائل تربیتی و فرهنگی، به مطالعه و بررسی دقیق عوامل زمینه‌ساز، پدیدآورنده یا ثبات‌بخش تربیتی و فرهنگی، و آفات و آسیب‌های موجود در آن زمینه می‌پردازد و هدف اصلی از چنین مطالعاتی، تأمین و تکمیل فرآیندی مناسب برای دفع یا رفع آفات و آسیب‌هاست. در این میان، آسیب‌شناسی دینی عهده‌دار شناخت آسیب‌ها و اشکالاتی است که در معرفت، باور یا رفتار معتقدان به تعالیم دینی وارد شده یا ممکن است وارد شود.^۱ زیارت قبور اولیای خداوند نیز یکی از آموزه‌های دینی است که برگزاری صحیح و کامل آن، نیاز به مراقبت‌های ویژه‌ای دارد. از این رو برای انجام صحیح زیارت، آداب و دستورالعمل‌های زیادی بیان شده و از برخی رفتارها در هنگام تشریف به حرم‌ها و زیارت قبور مطهر معصومین علیهم‌السلام، به عنوان آسیب‌های زیارت شدیداً نهی شده است.^۲

این مقاله با اهداف ذیل به نگارش درآمده است:

۱. بررسی آسیب‌ها و آفاتی که زیارت را تهدید می‌کند؛ همان اموری که از سویی زائران را از بهره‌های معنوی زیارت باز می‌دارد و از سوی دیگر دستاویزی برای بدخواهان می‌شود تا چهره شیعیان را در نظر ملت‌های اسلامی مخدوش کنند؛
 ۲. دادن آگاهی‌های لازم به زائران حرم مطهر معصومین علیهم‌السلام و ایجاد آمادگی روحی و اخلاقی در آنان، تا از فرصت به دست آمده، بهترین بهره را بگیرند؛
 ۳. ارائه تصویر کامل و صحیح زیارت از منظر تعالیم دین و دیدگاه خاندان مطهر پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و غفلت‌زدایی از زائران، تا در زمان زیارت و بعد از بازگشت به وطن، از اعمال خویش مراقبت کنند.
- آسیب، به معنای ضرر، زیان و گزند و آسیب یافتن، به معنای صدمه دیدن و ضربه

خوردن می‌باشد...^۳ زیارت، به معنای قصد مزور برای تکریم و احترام اوست.^۴ زیارت قبور بزرگان و اولیای الهی که با هدف تعظیم شعائر دین صورت می‌گیرد، تأثیر بسیاری در روح و روان، باورها و شخصیت فردی و اجتماعی انسان دارد، این همه، در صورتی دست یافتنی است که اعمال انسان، همراه با معرفت و به دور از همه کاستی‌ها باشد. نیت خالصانه همراه با معرفت، معیار ارزش واقعی عمل، و موجب قبولی آن در پیشگاه خداوند است. در غیر این صورت، اعمال انسان، زحمتی بی‌حاصل و رنجی بی‌گنج است. از این رو شناخت آفات و آسیب‌ها و پیشگیری از آن، اصلی بنیادین است و بی‌توجهی به آن، ممکن است کلیه اعمال آدمی و زحماتش را به باد فنا بدهد. آسیب‌های یادشده را در سه ساحت می‌توان ارزیابی کرد:

اول: آسیب‌های پیش از سفر

زیارت مزار معصومین علیهم‌السلام عملی معنوی است که با هدف تکریم اولیای خدا و رسیدن به ثواب و رضای الهی صورت می‌گیرد. دستیابی به این اهداف، منوط به فراهم بودن شرایط و ضوابطی است که هر کدام از آنها به منزله شرط صحت عمل از دیدگاه تعالیم نورانی دین است و طبعاً نبود هر کدام از آنها، زیارت را از نظر صورت و محتوا دچار آسیب می‌کند؛ مانند:

۱. حلال نبودن هزینه‌ها

تعالیم دین مقدس اسلام بر پاکی‌ها و ارزش‌های معنوی استوار است، اثربخشی اعمال انسان، خصوصاً در بعد عبادی، مشروط بر این است که از هر نوع حرام و آلودگی پیراسته باشد. براساس فتاوی فقها^۵ اگر ذره‌ای از مال حرام در زندگی انسان، خصوصاً در اعمال عبادی مثل سفرهای زیارتی وجود داشته باشد، آن را بی‌ثمر خواهد کرد. امام باقر علیه‌السلام فرمود:

کسی که از چهار طریق مالی به دست آورد، هزینه کردن آن در چهار چیز پذیرفته نمی‌شود: کسی که مالی را از راه فریب، ربا، خیانت یا سرقت به دست آورد و با آن زکات یا صدقه دهد و یا به حج و عمره رود، خداوند از او نمی‌پذیرد.^۶

حرام، از هر نوعی که باشد، مانع دستیابی انسان به حقیقت ایمان است و انسان را از مقام صدیقین و ابرار و مقام اطاعت خالصانه الهی محروم می‌سازد. حضرت اباعبدالله علیه السلام در روز عاشورا، هنگامی که در مقابل لشکریان یزید قرار گرفت، از سر دل‌سوزی و مهرورزی، آنان را نصیحت کرد و خدای متعال را به یاد آنان آورد؛ اما آنان توجهی نکردند و به کلام نورانی و آگاهی‌بخش امام گوش نسپردند. امام علیه السلام آه سردی کشید و علت آن همه بی‌توجهی به سخنان حق ایشان را چنین بیان فرمود: «مُلِئْتُ بِطُؤُنِكُمْ مِنَ الْحَرَامِ فَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِكُمْ»؛^۷ «شکم‌های شما از حرام پر شده، در نتیجه خدا این چنین بر دل‌های شما مهر زده است».

مال حرام، به صورت‌های مختلف به زندگی انسان راه می‌یابد که همه آنها را می‌توان در دو محور حق‌الله و حق‌الناس ارزیابی کرد.

الف) حق‌الله

بر اساس قوانین شرع مقدس، خمس و زکات، دو واجب مالی است و با شرایط خاصی که در رساله‌های عملیه مراجع مطرح شده، به انسان تعلق می‌گیرد. در توفیق شریف حضرت مهدی - ارواحنا فداه - آمده است: «لعنة الله والملائكة والناس أجمعين على مَنْ أَكَلَ مِنْ مَالِنَا دِرْهَمًا حَرَامًا»؛^۸ «لعنت خدا و فرشتگان و همه مردم بر کسی باد که درهمی از مال ما را به حرام بخورد». بدین ترتیب، مهم‌ترین وظیفه زائر، قبل از انجام سفر، پرداختن حقوق شرعی و الهی است.

ب) حق‌الناس

یکی از راه‌های آلوده شدن دارایی انسان، رعایت نکردن حقوق مردم است. برخی

ناآگاهان، به دلایل واهی، موازین شرعی و اخلاقی را در داد و ستدها و مراودات اجتماعی زیر پا می‌گذارند و حق دیگران را تضییع، و با حيله، غش در معامله، دروغ و... به کسب ثروت اقدام می‌کنند. چنین افرادی مادام که حق الناس به گردن داشته باشند، هزاران بار هم که به سفر زیارتی و حج و عمره بروند، پشیزی ارزش نخواهد داشت. کسب‌های حرام از اموری است که رسول خدا ﷺ به امت خود درباره آن بسیار هشدار داده و فرموده است: «خطرناک‌ترین چیزی که بر امت می‌ترسم سه چیز است: کسب حرام، شهوات پنهانی و ربا».^۹

بنابراین زیرپا گذاشتن حق الناس، آسیب بزرگی برای تمام اعمال عبادی خصوصاً زیارت معصومین است و حضرات معصومین همواره مردم را قبل از انجام امور عبادی به پرداخت آن ملزم می‌کردند؛ برای نمونه امام صادق علیه السلام فرمود: «وَأَخْرُجُ مِنْ حُقُوقِ يَلْزَمُكَ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ»؛^{۱۰} «ذمه خود را از حقوق لازم مردم، آزاد کن». «ابو ثمامه» به امام جواد علیه السلام عرض کرد: می‌خواهم در مکه یا مدینه بمانم و مدیون هستم. شما چه می‌فرمایید؟ حضرت فرمود: «نزد طلبکار خود برگرد و بدهی خود را ادا کن و مواظب باش خدا را در حالی ملاقات کنی که مدیون نباشی. همانا مؤمن خیانت نمی‌کند».^{۱۱}

بی‌توجهی به حقوق مالی دیگران، انسان را از فضیلت‌های بسیاری محروم می‌کند و هیچ راه جبرانی برای آن وجود ندارد، مگر ادای حق و جلب رضایت صاحب حق. روایت شده است: مردی از انصار در گذشت، در حالی که دو دینار بدهکار بود. نبی اکرم صلی الله علیه و آله بر او نماز نخواند تا بعضی از اقوامش ضامن ادای دین او شدند. آن‌گاه رسول اکرم بر او نماز خواند.^{۱۲}

۲. تضییع حقوق اخلاقی و اجتماعی دیگران

در تعالیم دین توجه ویژه‌ای به زیست اجتماعی مسلمانان شده است. مسلمانان، گذشته از حقوق مالی، موظف به رعایت حقوق اخلاقی و اجتماعی دیگران نیز هستند. مسلمان

را از آن رو مسلمان نامیده‌اند که دیگران از دست و زبان او در آسایش باشند. امام باقر علیه السلام به سلیمان بن خالد فرمود: «می‌دانی مسلمان کیست؟» او گفت: فدایت شوم، شما دانایان هستید. فرمود: «مسلمان کسی است که مسلمانان از دست و زبان او سالم بمانند». سپس فرمود: «می‌دانی مؤمن کیست؟» او گفت: شما دانایان هستید. فرمود: «مؤمن کسی است که مسلمانان او را بر مال و جان خود امین بدانند». امام در ادامه سخن خود فرمود: «بر مسلمان حرام است بر کسی ستم روا دارد یا او را خوار کند و یا به او آزار برساند».^{۱۳}

بنابراین تضييع حقوق فردی و اجتماعی مسلمانان، معصیتی است که زیارت را با آسیب جدی روبه‌رو می‌سازد. کسانی که غیبت، تهمت و افترا، کینه و عداوت در پرونده خود دارند، باید خود را از این آلودگی‌ها پاکیزه کنند و هنگام عزیمت به زیارت حقی از دیگران (اعم از مردم عادی، والدین، همسر، فرزندان، برادر و خواهر، اقوام و خویشاوندان، همسایگان، همکاران و...) بر عهده آنان نباشد. یکی از فلسفه‌های تودیع و خداحافظی همین است که در چنین لحظاتی زائر با برخورد عاطفی و حلالیت طلبیدن، می‌تواند کدورت‌ها را برطرف کند. علی بن یقطین عازم سفر حج بود، در مدینه به حضور امام کاظم علیه السلام رسید، ولی امام او را نپذیرفت و فرمود: اول باید از ابراهیم جمال حلالیت بطلبی. طبق روایت، او از مدینه به کوفه برگشت و حلالیت طلبید و باز به مدینه آمد؛ آن‌گاه امام به او اجازه حضور داد.^{۱۴}

۳. آلودگی به گناه

بر اساس آیه تطهیر، خداوند متعال حضرات معصومین را از همه پلیدی‌ها پاک کرده است.^{۱۵} از این رو دسترسی به ساحت مقدس آنان، مستلزم داشتن شرایطی است که پاکی از گناهان و امور ناروا یکی از آنهاست؛ همان‌گونه که بهر مندی از قرآن نیز منوط به آن است. ﴿لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ﴾.^{۱۶}

گناه، انسان را از خداوند دور، قلب و روح انسان را تیره، و او را از بسیاری برکات

معنوی زیارت محروم می‌کند. برخی از افراد چه بسا برای انجام زیارت در هر سال سرمایه‌گذاری کرده، وقت بسیاری صرف می‌کنند؛ اما به دلیل بی‌مبالاتی و پایبند نبودن به موازین شرعی، گرفتار معصیت می‌شوند و بهره‌چندانی از زیارت نمی‌برند. بنابراین آلودگی به گناه، یکی از آسیب‌های زیارت است.

برخی از گناهان مستقیماً به خداوند ارتباط پیدا می‌کند؛ مانند ترک واجبات و انجام محرمات؛ اما بسیاری از گناهان به مردم ارتباط پیدا می‌کند؛ همچون غیبت، افترا، ظلم و ستم و... توبه این‌گونه گناهان، پس از پشیمانی و تصمیم به ترک گناه، به این است که رضایت مردم را جلب، و سپس از پیشگاه حق، طلب مغفرت کنند.^{۱۷}

ز منجلاب هوس گریزون نهی قدمی نزل در حرم کبریا توانی کرد

۴. نیت‌های ناخالص

نیت پاک و خالصانه به عمل انسان ارزش معنوی و قیمت اخروی می‌دهد؛ اما اموری چون چشم و هم‌چشمی، خودنمایی، تظاهر و ریاکاری و... اعمال انسان را، هرچند همراه با هزینه‌های بسیار و زحمات فراوان باشد، بی‌نتیجه می‌کند. عمل و عبادت با نیت ناخالص، مورد توجه و قبول خداوند متعال قرار نخواهد گرفت. امام صادق علیه السلام به عباد بصری فرمود:

يَا عَبَادُ إِيَّاكَ وَ الرِّيَاءَ فَإِنَّهُ مَنْ عَمِلَ لِغَيْرِ اللَّهِ وَ كَلَّهُ اللَّهُ إِلَى مَنْ عَمِلَ لَهُ.^{۱۸}

از ریاکاری خودداری کن؛ زیرا هر کس عملی را برای غیر خدا انجام دهد، خداوند پاداش او را به کسی واگذار می‌کند که عمل را به خاطر او انجام داده است.

دوم: آسیب‌های هنگام برگزاری زیارت

آسیب‌هایی که در خود زیارت و هنگام برگزاری آن متصور است در سه عرصه اعتقاد و عمل و گرایش‌های اخلاقی ارزیابی می‌شوند:

۱. آسیب‌های بینشی و اعتقادی

الف) عدم شناخت نسبت به مقام مزور

زیارت، جلوه‌گاه محبت و دوستی با اهل بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام است، زائر با زیارت و توسل به آنان، عمق محبت و مودت، هم‌سویی و همراهی با ایشان (تولی) و دوری از دشمنانشان (تبری) را آشکار می‌کند. اما این اهداف مهم هنگامی به دست می‌آید که زیارت، با شناخت مقام مزور همراه باشد و با آداب صحیح زیارت انجام گیرد. اگر انسان، به مقام و منزلت زیارت‌شونده آگاه باشد، می‌کوشد او را الگوی زندگی خویش سازد و از خط مشی او پیروی کند. در این صورت در پیشگاه پروردگار منزلت والایی به دست خواهد آورد.^{۱۹}

خاندان عصمت علیهم‌السلام الگوی زندگی و معیار و میزان حق و حقیقت‌اند.^{۲۰} هرگونه افراط و تفریط در اطاعت از آنان و احترام به ساحت مقدسشان، ناروا و موجب پیامدهای ناگوار است. تاریخ اهل بیت علیهم‌السلام گویای این است که برخی افراد در طول تاریخ، بر اثر ضعف شناخت و کم‌اطلاعی، گرفتار افراط یا تفریط شدند. تفریط‌گرایان، بر اثر جهل به جایگاه و منزلت اهل بیت علیهم‌السلام آنان را از حد خود پایین آورده و منزلت‌ها و فضائل آنها را انکار کردند. افراط‌پیشگان، که در اصطلاح کلامی غالی نامیده می‌شوند، کسانی هستند که درباره پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و خاندان مطهر ایشان غلو کردند و آنها را از حد خود بالاتر بردند و مقام خدایی برای آنان قایل شدند. طبق فرمایش حضرات معصومین، هر دو گروه از اسلام بدورند و از گمراهان محسوب می‌شوند.^{۲۱}

بدین جهت یکی از آسیب‌های زیارت آسیب‌های اعتقادی، مانند غلو است که اهل بیت علیهم‌السلام همواره مسلمانان را از گرفتار شدن در دام آن پرهیز داده‌اند. امیر مؤمنان علی علیه‌السلام غلو را از شعبه‌های کفر شمرده^{۲۲} و فرموده است: «مبادا در حق ما غلو (تندروی) کنید. ما را بندگان دست‌پرورده خدا بدانید، بعد از آن در حق ما هر چه می‌خواهید، بگویید».^{۲۳}

ب) بی‌توجهی به اولویت‌های دینی

از دیگر آسیب‌های مهم زیارت این است که برخی هنگام زیارت، به اولویت‌های دینی توجه جدی ندارند. گاهی امور فرعی و درجه چندم را با رنگ و لعاب فراوان انجام می‌دهند، ولی در کنارش واجبات و فرایض مهم دینی را به‌بوته فراموشی می‌سپارند.

دستور دین آن است که آدمی نخست واجبات دینی را انجام دهند و از محرمات بپرهیزند و در مرحله بعد به انجام مستحبات و ترک مکروهات پایبند باشند که آن نیز در جای خود باارزش است. اما پسندیده نیست واجب، فدای امور مستحبی شود و ترک مکروه موجب نادیده گرفتن ترک حرام گردد. در برخی اماکن زیارتی، اعمال مستحبی زیادی وجود دارد، اما انجام این اعمال مستحبی نباید موجب غفلت از واجبات شود. کسی که ماه‌ها، بلکه سال‌ها نماز قضا بر عهده دارد، در یک نیم‌روز، در مسجد کوفه و ادارش می‌کنیم پنجاه رکعت نماز مستحبی بخواند! زائران باید توجه داشته باشند که بهتر است آنان این‌گونه اعمال مستحبی را تا جایی که نشاط دارند انجام دهند تا موجب دل‌زدگی از زیارت نشود. گاهی افراط در اعمال مستحبی موجب می‌شود زائران نسبت به حضور در نماز جماعت و انجام تکالیف مهم‌تر سست و بی‌توجه شوند.

همچنین، زائران عتبات عالیات در سفر زیارتی خود افزون بر حرم‌های مطهر امامان معصوم علیهم‌السلام، از اماکنی بازدید، و آنها را زیارت می‌کنند که برخی فاقد ریشه و سند معتبرند و برخی دیگر در عین مستند بودن، درهاله‌ای از عقاید خرافی و باورهای نامعقول گرفتار شده‌اند و این پیرایه‌های خرافه‌آمیز، سیمای زیبای این آثار را نیز زشت و مشوه جلوه می‌دهد؛ مانند مقام علی اصغر، مقام علی اکبر و کف‌العباس، نهر علقمه، خیمه حضرت قاسم (عروسی حضرت قاسم)، خانه امام علی علیه‌السلام، میزاب رحمت (ناودان طلای حضرت علی علیه‌السلام)، باغ امام صادق علیه‌السلام، مقام شیر فضه، مقام احتجاج و... که بازدید از آنها وقت بسیاری را از زائر می‌گردد و از توجه به زیارت امام معصوم غافل می‌کند.

ج) رعایت نکردن ادب حضور

زیارت اماکن نورانی و قبور مقدس انبیا و اولیای الهی، آدابی دارد که با عنوان «آداب زیارت»، در کتاب‌های مزار آمده است. زائر هنگام زیارت باید ادب حضور در پیشگاه آن بزرگواران را رعایت کند و با قلبی آکنده از صدق و صفا با آنان مواجه شود. شخصی که عزم زیارت معصوم یا امامزاده‌ای را دارد، باید در تمام مراحل این سفر، خود را در محضر آن ولی خدا بداند و بکوشد از نورانیت و قداست آن مرقد، بیشترین بهره را بگیرد و آن وجود مقدس را ناظر بر رفتار خویش بداند. شایسته است زائر، هم به شرایط ظاهری، مانند وضو، غسل زیارت، پوشیدن لباس پاکیزه و معطر، خواندن اذن دخول و انجام دادن دیگر آداب زیارت، اهمیت دهد و هم از نظر باطنی نسبت به مزور معرفت کافی پیدا کند تا زیارتش مقبول درگاه الهی قرار گیرد. عدم توجه به امور یادشده، موجب غفلت است و زائر را از هدف اصلی بازمی‌دارد.

د) گرایش به خرافات و انجام اعمال غیر متعارف

گرایش به باورهای سست و بی‌اساس و انجام اعمال خرافی نیز یکی از آسیب‌های زیارت است. متأسفانه در اماکن زیارتی، از برخی مؤمنین اعمالی سر می‌زند که هیچ سند و مدرک دینی برای آن وجود ندارد. این باعث می‌شود اعمال دینی‌شان با آسیب‌های جدی روبه‌رو شود؛ برای مثال دیده شده است که برخی از زائران حضرت امام حسین علیه السلام و حضرت عباس علیه السلام حرم آن دو بزرگوار را به منزله صفا و مروه تلقی می‌کنند و هفت بار در بین الحرمین به حالت هروله سعی به جا می‌آورند و بعد از اللهم لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ يا حُسَيْن، می‌گویند. یا به حالت سینه‌خیز، درحالی که صورت خود را به زمین می‌سایند، به سوی حرم حرکت می‌کنند، یا قلاده‌ای به گردن خود می‌افکنند و صدای سگ در می‌آورند. همچنین نصب اشیا بر ضریح، نخ بستن بر پنجره‌ها، برداشتن خاک از مزار (مانند قبرستان بقیع)، انداختن نامه و عریضه در قبرستان بقیع و حرم‌های

مطهر، روشن کردن شمع و انداختن پول داخل قبرستان یا پشت دیوار بقیع، بردن عروسک و اسباب‌بازی به حرم حضرت رقیه و حنا و وسایل مربوط به عروس و داماد در خیمه حضرت قاسم و

درحالی‌که در هیچ یک از احادیث و روایات به این کارها ترغیب نشده است و برای آن حجتی از معصوم در دست نیست و انجام آن عمل، نه تنها ثوابی ندارد، موجب وهن تشیع و ایرانیان می‌شود و ممکن است این رفتارها بدعت محسوب شود و وبال اخروی نیز به همراه داشته باشد.

در مورد عتبه‌بوسی، در سیره بزرگان و علما دیده شده که به هنگام ورود به حرم‌ها، عتبه (آستانه و در ورودی) حرم را می‌بوسیدند.^{۳۴} اگر کسی می‌خواهد عتبه حرم را از روی ادب ببوسد، نباید به گونه‌ای عمل کند که دیگران گمان کنند امام را سجده می‌کند؛ زیرا این کار ابزار مساعدی را برای بدخواهان شیعه فراهم می‌کند تا به این قبیل صحنه‌ها استناد کنند و شیعه را به شرک و کفر متهم نمایند.

این کارها چهره معنوی و با عظمت این خاندان را خدشه‌دار می‌کند و ذهنیت سایر ملیت‌ها را در مورد شیعه و ایرانیان خراب، و زمینه را برای سوء استفاده برخی سودجوها، به منظور تبلیغات منفی، مهیا می‌کند.

۲. آسیب‌های اخلاقی و رفتاری

الف) رفتار نامناسب با دیگران

اولیای الهی همواره بد اخلاقی و بدر رفتاری با دیگران را، خصوصاً در سفرها، نکوهش کرده‌اند. پیامبر اسلام ﷺ و ائمه اطهار علیهم‌السلام چنین افرادی را ابتدا به تغییر رفتار توصیه می‌نمودند و در صورتی که نتیجه‌بخش نبود، آنان را از خود طرد می‌کردند. در حالات پیامبر خدا آورده‌اند که در یکی از سفرهایی که به حج می‌رفتند فرمودند: «مَنْ كَانَ يُسَىءُ الْجَوَارِ فَلَا يُصَاحِبُنَا»؛^{۳۵} «آن کس که در مصاحبت و هم‌جواری [با مردم] بد عمل می‌کند، با ما هم‌سفر نشود».

ابوالربیع شامی گوید: در محضر امام صادق علیه السلام بودیم و مجلس آکنده از جمعیت بود. آن حضرت خطاب به حاضران فرمود:

لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يُحْسِنِ صُحْبَةَ مَنْ صَحِبَهُ وَ مَرَافَقَةَ مَنْ رَافَقَهُ وَ مُمَالَحَةَ مَنْ مَالَحَهُ وَ مُحَالَفَةَ مَنْ
حَالَفَهُ. ٣٦

از ما نیست کسی که با مصاحبان خود به نیکی مصاحبت نکند و با رفیقان رفیق و مدارا پیشه نسازد و در غذا خوردن تمایل دیگران را در نظر نگیرد و در خلق و خوی، اخلاق دیگران را نادیده انگارد.

زیارت که عملی معنوی است و با هدف خودسازی و کسب معرفت انجام می‌شود، باید زائر را به بالاترین حد از خاکساری و تذلل در برابر خداوند برساند تا زائر خود را در محضر خالق هستی فراموش کند و از روی خضوع، در برابر فرمان الهی و عظمت ذات مقدس ربوبی سر تعظیم و تسلیم فرود آورد. رهاورد زیارت نیز تواضع و خوش‌رویی با مردم است. اگر چنین نتیجه‌ای بر زیارت مترتب نشود، معلوم می‌شود که دارای آسیب در نیت یا رفتار بوده است.

ب) اختلاط با نامحرم

به دلیل علاقمندی شیعیان به حضرات معصومین، حرم‌های مطهر در اکثر اوقات سال مملو از جمعیت است. برخی از ایام و مناسبت‌ها آنچنان جمعیت متراکم است که کنترل از دست متولیان خارج می‌شود. از این رو گاهی بر اثر کثرت جمعیت، اختلاط زن و مرد در اماکن زیارتی پیش می‌آید و حریم‌ها رعایت نمی‌شود؛ می‌دانیم که چنین وضعی از نظر دینی مطلوب نیست. امام صادق علیه السلام از علی علیه السلام نقل می‌کند که فرمودند:

يَا أَهْلَ الْعِرَاقِ بُنِيتُ أَنْ نِسَاءَكُمْ يُوَافِينَ الرَّجَالَ فِي الطَّرِيقِ أَمَا تَسْتَحْيُونَ وَقَالَ لَعَنَ اللَّهُ مَنْ
لَا يِعَاظُ. ٣٧

ای مردم عراق، به من خبر رسیده که زنان شما در بین راه با مردان برخورد می‌کنند

و آنان را کنار می‌زنند. آیا شرم نمی‌کنید؟! آن‌گاه فرمود: خدا لعنت کند کسی را که غیرت ندارد.

مکان‌های زیادی را می‌توان نام برد که به دلیل عدم تفکیک جنسیتی، زنان و مردان با هم به آن مکان وارد می‌شوند و در نتیجه، اختلاط صورت می‌گیرد؛ برای نمونه در زیارت عتبات، در خانه منسوب به امام علی علیه السلام یا در کوچه مقام علی اکبر علیه السلام چنین است. در آن کوچه باریک، چند هزار زائر می‌آیند و از کنار هم تردد می‌کنند و در نتیجه، زن و مرد به هم فشرده می‌شوند و این فعل، حرامی آشکار است. شایسته است به عنوان تکلیف شرعی، به جای بردن زائران ائمه معصوم علیهم السلام به این کوچه پس کوچه‌های انحرافی، از آنان بخواهیم تا با حضور در حرم‌های مطهر، از خدای بزرگ کمال و معنویت را در حضور ارواح بلند آنان طلب کنند.

ج) پوشش نامناسب

می‌دانیم که حجاب، دستور دین است و نشان شخصیت و وقار انسان، و عامل حفظ و حراست در برابر سرما و گرما و پوشاننده عیب‌هاست. خوشبختانه بسیاری از زوار، انسان‌های فرهیخته‌ای هستند و اصول ارزشی مکتبمان را رعایت می‌کنند. اما افرادی که تابع ارزش‌ها نیستند، هرچند اندک و انگشت‌شمار باشند، با رفتارها و برخوردهای نسنجیده، خصوصاً با رعایت نکردن حجاب، بزرگ‌ترین لطمه را به حیثیت زوار و شیعیان دنیا وارد می‌کنند. زائرانی که به حرم مطهر معصومین مشرف می‌شوند و با اعتقاد کامل زیارت می‌کنند، شایسته است علاوه بر رعایت پوشش دینی در حرم‌ها، بیرون از حرم نیز حریم جامعه دینی را پاس داشته، حجاب را به عنوان یک شعار دینی نگه‌دارند.

د) همراه بردن قرآن‌ها یا برخی اشیای حرم

ممکن است برخی از زوار، بر اثر ناآگاهی و ندانستن مسئله شرعی، تصمیم بگیرند، برای تبرک، قرآن یا شیء دیگری را از آن مکان‌های شریف و مقدس همراه خود ببرند،

یا بخواهند برای فضیلت قرائت قرآن در شهرهای زیارتی، از آن قرآن‌ها در محل اقامت خود استفاده کنند. این افراد باید بدانند که این عمل شرعاً جایز نیست و بی‌توجهی به این مسئله شرعی، موجب می‌شود آنها به جای ثواب، مرتکب فعلی حرام شوند.

۳. آسیب‌های مربوط به امور مادی

برخی از آسیب‌های زائران مربوط به امور مادی است. انسان در سفر از نظر مسائل مالی بسیار در معرض آسیب قرار دارد. این آسیب‌ها را در چند عنوان می‌توان مطرح کرد:

الف) مدیریت نکردن هزینه‌های سفر

یکی از آسیب‌ها در سفرهای زیارتی، اتمام زود هنگام، یا گم شدن و به سرقت رفتن پول یا وسایل مورد نیاز سفر است. هریک از این رخدادها کافی است تا چندین نفر، بلکه یک کاروان زیارتی را با مشکل جدی روبه‌رو کند. بسیاری از این حوادث قابل پیشگیری است و می‌توان گفت، اکثر این اتفاقات بر اثر سهل‌انگاری و بی‌توجهی به هشدارهای مسئولین کاروان رخ می‌دهد. کمترین پیامد این حوادث این است که روحیه زائر و هم‌سفران را به هم می‌ریزد و تأثیر بسیار سوئی در اعمال زیارتی می‌گذارد.

ب) خرید و فروش و بازارگردی

درباره خرید و فروش در اماکن زیارتی، به ویژه عتبات عالیات و مکه و مدینه، ما با دو پدیده مواجهیم:

اول اینکه سرگرم شدن به خرید و فروش و بازارگردی یکی از آسیب‌های جدی در سفرهای زیارتی است. چنان‌که بارها گفتیم هدف از زیارت، کسب معنویت است، نه سیاحت یا تجارت؛ اما برخی سنت‌های ناصحیح و انتظارات بیجا درباره سوغاتی و... موجب می‌شود وقت و انرژی مثبت زائر، که باید برای استفاده از فرصت معنوی

زیارت صرف شود، صرف خرید و فروش گردد و زائر را از معنویات باز دارد. بسیار دیده می‌شود که زوار هنگام برگزاری نماز پرفضیلت جماعت، در بازار و خیابان‌ها با تنی رنجور و خسته در حال حرکت هستند و از فیض معنوی حرم و نماز جماعت و... باز مانده‌اند؛

دوم: می‌دانیم که اکثر اقلامی که از اماکن زیارتی تهیه می‌شود، به همان قیمت بلکه مناسب‌تر، در شهر و محل سکونت خود زائر وجود دارد. بنابراین خرید از آنجا جز تحمل رنج حمل و نقل و جز اینکه پول زیادی از کشور خارج شود، سود دیگری ندارد. آنچه تبرک محسوب می‌شود، فقط در حد مهر و تسبیح به نیت تربت کربلا و... است، هیچ دلیلی وجود ندارد که اجناس چینی موجود در عتبات ارزش بیشتری از آن اجناس در شهرهای دیگر باشد.

سوم) آسیب‌های پس از برگزاری زیارت

۱. غرور و بزرگ شمردن عمل

موفق شدن به زیارت مزار پیامبر و خاندان پاک ایشان، به معنای توجه تام به وجود ذات احدیت و رسیدن به عقیده ناب توحیدی و نفی هرگونه طاغوت و معبود دروغین است. اما نباید کسی چنین تصور کند که با انجام دادن زیارت، به همه وظایف بندگی عمل کرده و به آرزویش رسیده است و در نتیجه خودش را از دیگران بهتر بداند و گرفتار غرور و انانیت شود.

۲. استقبال‌ها و ولیمه‌های پرهزینه

یکی از موضوعات مورد بحث در سفرهای زیارتی، مسئله استقبال از زائر و ولیمه زیارت است. این موضوع جایگاه دینی دارد و اگر به صورت صحیح انجام شود مطلوب است؛ اما اگر به شکل صحیحی مدیریت نشود، می‌تواند پیامدهای زیان‌بار

فرهنگی و اجتماعی به دنبال داشته باشد و زیارت را با آسیب جدی مواجه سازد. از این رو شایسته است از نصب پرچم و پلاکارد و اسراف در ولیمه پرهیز شود.

۳. حفظ نکردن آثار زیارت

زائر، باید همواره به درون خود بنگرد که با کوله‌باری از گناه و نافرمانی به حرم پاک معصومین قدم گذاشته است. او باید با اشک ندامت و شرمساری از گذشته ناپسند خود بازگردد و مصمم به جبران کاستی‌ها و خطاهای گذشته باشد. مرحوم شهید اول در درس می‌گوید:

و ثاني عشرها أن يكون الزائر بعد الزيارة خيراً منه قبلها فإتيا تحط الأوزار إذا صادفت
القبول.^{۲۸}

دوازدهمین ادب از آداب زیارت این است که زائر پس از زیارت، از وضعیتی که پیش از آمدن به زیارت داشته بهتر شود.

تغییر مثبت در فضاهای معنوی زیارتگاه معصومین علیهم‌السلام بسیار مهم و سرنوشت‌ساز است؛ اما پایان کار محسوب نمی‌شود؛ به این معنا که حفظ و نگهداری دستاوردهای زیارت بسیار مهم‌تر از خود آن عمل‌هاست. بزرگ‌ترین خسارت و آسیب برای زائر این است که پس از بازگشت از این سفر معنوی، همان راه خطایی را برود که قبلاً می‌رفت. امام باقر علیه‌السلام فرمودند: «ابقای عمل (نگهداری عمل) سخت‌تر از خود عمل است». راوی پرسید منظور از ابقای عمل چیست؟ امام فرمود:

گاهی کسی کار خیری مثل صلّه رحم انجام می‌دهد یا در راه خدا برای رضای خداوند انفاق می‌کند و آن کار به عنوان عمل خالصانه و پنهانی برایش نوشته می‌شود؛ اما وقتی آن را بازگو می‌کند، آن عمل برایش یک عمل آشکار نوشته می‌شود. دوباره آن را بازگو می‌کند؛ اسمش از عمل پنهانی پاک شده و برایش یک عمل ریایی نوشته می‌شود.^{۲۹}

نتیجه گیری

از آنجا که اولیای الهی در پیشگاه خداوند آبرو دارند، زیارت قبور مطهر آنان در حقیقت گامی برای رسیدن به توحید است. زیارت وقتی سازنده است که تقرب به حق و عبودیت در آن، جلوه‌ای برجسته داشته باشد و اصولاً مقام و منزلتی که ائمه هدا علیهم‌السلام نزد خدای متعال به دست آورده‌اند، به برکت بندگی آنان در برابر پروردگار متعال است. زائری که در اقامه نماز کاهلی کند و به دستورهای قرآنی، سنت محمدی و فرهنگ عترت پیامبر بی‌اعتنا باشد، حقوق مردم را رعایت نکند و مرتکب امور ناروا گردد، نباید انتظار نتیجه مطلوب از زیارت داشته باشد. طبعاً توجه به آسیب‌های یادشده و جلوگیری از آنها، نقش مؤثری در نتیجه‌بخشی زیارت خواهد داشت.

پی نوشتها

۱. تفکر فلسفی غرب از منظر استاد شهید مرتضی مطهری، علی دژاکام، ص ۴.
۲. آداب سفر حج، ص ۳۰۰.
۳. ر.ک: لغت نامه دهخدا.
۴. المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر، فیومی، ج ۲، ص ۲۶۰؛ مجمع البحرین، طریحی، ذیل کلمه زور.
۵. مناسک محشی، مسئله ۱۶۸، ص ۱۷۹.
۶. الأمالی، صدوق، ص ۴۴۲.
۷. بحار الأنوار، ج ۴۵، ص ۸.
۸. الإحتجاج، طبرسی، ص ۴۸۰.
۹. «إِنَّ أَخْوَفاً مَا أَتَخَوَّفُ عَلَى أُمَّتِي مِنْ بَعْدِي هَذِهِ الْمَكَاسِبُ الْمُحَرَّمَةُ وَالشَّهْوَةُ الْخَفِيَّةُ وَالرَّبَا». (بحار الأنوار، علامه مجلسی، ج ۷۰، ص ۱۵۹).
۱۰. مصباح الشریعه، منسوب به امام صادق علیه السلام، ص ۴۸.
۱۱. کافی، ج ۵، ص ۹۴.
۱۲. همان، ج ۵، ص ۹۳، باب الدین، ج ۲؛ وسائل الشیعه، ج ۱۸، ص ۴۲۲، باب ۲، ح ۲۳۹۶۵.
۱۳. کافی (ط - الإسلامية)، ج ۲، ص ۲۳۴.
۱۴. بحار الأنوار (ط - بیروت)، ج ۴۸، ص ۸۵.
۱۵. احزاب: ۳۳.
۱۶. «جز پاكشدگان [از هر نوع آلودگی] به [حقایق و اسرار و لطایف] آن، دسترسی ندارند». (واقعه، ۷۹).
۱۷. هود: ۳.
۱۸. کافی، ج ۲، ص ۲۹۳.
۱۹. همان، ج ۴، ص ۵۸۲.

۲۰. ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ...﴾ (احزاب: ۲۱). «علی مع الحق و الحق معه...». (الأمالی، صدوق، ص ۸۹).
۲۱. «علیؑ فرمود: درباره من دو مرد هلاک و تباه می گردد: [یکی] دوستی که [در دوستیش] زیاده روی کند، و [دیگر] بهتان زنده‌ای که [به من] دروغ بزند (آنچه در من نیست به من نسبت دهد.)» (نهج البلاغه، حکمت ۱۱۷).
۲۲. تحف العقول، ابن شعبه حرانی، ص ۱۶۶.
۲۳. همان، ص ۱۰۴.
۲۴. آداب کوی جانان، محسن رجبی، ص ۸۶.
۲۵. وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۵۰۵؛ مکارم الاخلاق، ص ۲۸۸.
۲۶. المحاسن، ج ۲، ص ۳۵۷.
۲۷. بحار الأنوار، ج ۷۶؛ ص ۱۱۵. مفاتیح الجنان، ص ۴۳۲.
۲۸. الدروس الشرعیة فی فقه الامامیه، ج ۲، ص ۲۴؛ آداب زیارت، ص ۱۹۶.
۲۹. کافی، ج ۲، ص ۲۹۷.